

Benyovszky, Krisztián

Slováci ako sluhovia Pána temnôt

In: *Slovensko mimo Slovensko = Slovensko mimo Slovenska*.
Pospíšil, Ivo (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita,
2008, pp. 5-12

ISBN 978-80-7399-812-4

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/133460>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Slováci ako sluhovia Pána temnôt

KRISTIÁN BENYOVSKÝ (NITRA)

„SLOVÁK

Jánošík, haluška, kozomrd, čobol, čobolák, šalen, kečkemét...“

(Patrik Ouředník: Šmírbuch jazyka českého. Slovník nekonvenční češtiny)

Významný a bezpochybne najpopulárnejší maďarský literárny historik a esejista Antal Szerb (1901–1945) v roku 1940 publikoval článok s názvom *Maďarsko v staršej anglickej literatúre*.¹ Zaoberá sa tými anglickými (resp. do angličtiny preloženými) historickými, geografickými a literárnymi prameňmi, v ktorých sa hovorí o Maďaroch, o tradíciách a zvykoch obyvateľstva Uhorského kráľovstva. Okrem iného parafrázuje aj zistenia istého Holanďana, menom Joannes Boemus Aubanus, ktorý v knihe *The Manners Lawes and Customs of All Nations* (anglický preklad vyšiel v r. 1611) podáva takúto charakteristiku vtedajších Maďarov: Magna Hungaria, čiže pravlasť Maďarov bola protektorátom Moskovského kniežatstva. Väčšina Maďarov žije z rybolovu, lovia predovšetkým veľryby, koraly a jeden zvláštny druh vodného živočícha (mor), ktorý sa občas vypláza na pobrežné skaly. Muži vždy nosia klobúk, ktorý si dávajú dole iba vo výnimočných prípadoch, tvár žien je zahalená závojom. V súdnych procesoch sa riadia božím rozsudkom. Ich jazyk sa podobá češtine.

Citované myšlienky môžu vzbudiť veselý úsmev na tvári súčasného čitateľa, a ten úsmev bude tým veselší, čím lepšie pozná geografické a historické súradnice jednotlivých kultúr v Karpatskej kotline. Aubanusov príklad zaiste nie je jediný, no za to veľmi typický. Čo sa týka hodnotenia podobných „rozprávkových“ výkladov krajín a národov, treba prirodzene rozlišovať medzi odbornými a umeleckými žánrami. Ak ide napríklad o románovú fikciu, nemožno od autora očakávať takú mieru presnosti a hodnovernosti faktov (historických a geografických reálií, jazykových

¹ SZERB, Antal: *Magyarország a régi angol irodalomban*. Jelenkor, 50, 2007, č. 5, s. 575–581.

a kultúrnych osobitostí), ako od diel, ktoré sa prezentujú ako vedecko-odborné publikácie. Spisovateľom často ide iba o náznak dobového, miestneho či jazykového koloritu, a preto sa nepridržiavajú tak striktné „reality“. Za skreslením skutočných pomerov však netreba vždy vidieť neinformovanosť či povrchnosť autora. K modifikáciám dochádza aj v dôsledku tichého pôsobenia kolektívnych obrazov – národných stereotypov, ktoré vznikajú a húževnato pretrvávajú nielen vďaka literárnym dielam a ústnym či písomným prejavom verejných činiteľov, ale aj vďaka niektorým historiografickým prácam.

Etnické stereotypy sú fenoménom vedomia, t.j. ide o zjednodušené vnútorné predstavy, ktoré sú kultúrne kódované a vrývajú sa do pamäti jednotlivca najmä vďaka výchove a vzdelaniu. Každý národ si vytvára obraz tak o sebe, ako aj o iných etnikách, najmä o tých, ktoré sú mu zemepisne, kultúrne, či jazykovo blízke. Sebaobraz národa zahŕňa v sebe imago loci (miesto, krajina kde sa daný národ usadil), imago historiae (historická minulosť, pôvod, predkovia), imago fati (historický osud národa, ich poslanie v dejinách ľudstva) a imago linguae (obraz národného jazyka)². K tomu treba ešte pridať predstavy, dotýkajúce sa typických povahových vlastností národa (tzv. národný charakter). Tieto stereotypy sú užitočné, pretože (hoci v zjednodušenej forme) reflektujú existujúce rozdiely medzi národmi a kultúrami. Treba ich však brať s rezervou, istým ironickým a sebaironickým odstupom, lebo inak sa môžu veľmi ľahko stať nebezpečným prostriedkom glorifikácie svojho alebo dehonestácie iného národa.

Ako už bolo naznačené, národné stereotypy možno osobitne skúmať v literárnych dielach, predovšetkým v próze, kde sú lepšie predpoklady na zobrazenie povahových vlastností, historických a zemepisných reálií a kultúrnych tradícií národa, resp. národov³.

V mojom príspevku budem postupovať podobne ako v citovanom článku Antal Szerb, ale s tým rozdielom, že ma zaujíma obraz Slováka v anglickej literatúre, presnejšie povedané iba v jednom, dnes už klasic-

² RÁKOS, Péter: *Nemzeti jelleg a miénk és a másoké*. Pozsony, Kalligram 2000, s. 173.

³ Ako príklad možno uviesť štúdiu Tibora ŽILKÚ: *Maďarské postavy v slovenskej próze – slovenské postavy v maďarskej próze*. Romboid, 34, 1999, č. 3, s. 30–41.

kom románe viktoriánskej éry, ktorý prvýkrát vyšiel v roku 1897 a nepretržite vychádza dodnes. Autorom je Bram Stoker a má názov *Dracula*.⁴

* * *

Príbeh románu írskoho spisovateľa je dostatočne známy (ak nie z bezprostrednej lektúry, tak z množstva filmových adaptácií), preto možno hneď pristúpiť k problematike, ktorá nás prednostne zaujíma: 1. Ako vidí Stoker Slovákov? 2. V akej funkcii vystupujú slovenské postavy v románe? 3. Z akého dôvodu stretávame v blízkosti krvilačného grófa práve Slovákov a nie predstaviteľov iného národa?

Najpodrobnejšiu charakteristiku Slovákov nachádzame na začiatku prvej kapitoly. Ide o pasáž z cestovného zápisníka hlavného protagonistu Jonathana Harkera, ktorý na pozvanie grófa Draculu cestuje vlakom do Transylvánie, aby tam vybavil isté obchodné záležitosti svojho hostiteľa. Harker je na ceste z Klausenburgu (rum. Cluj Napoca, maď. Kolozsvár) do Bistritze (Bistrița). Je očarený tunajšou prírodou a so záujmom si všíma aj ľuď, žijúcich na tomto národnostne zmiešanom území:

„Najčudesnejšie vyzerali Slováci. Vo svojich veľkých pastierskych klobúkoch, širokých špinavobielych nohaviciach, bielych ľanových košeliach a obrovských, ťažkých, takmer stopu širokých kožených opaskoch, povybíjaných mosadznými klincami pôsobili barbarskejšie ako ostatní. Boli obutí do vysokých čižiem, do ktorých mali zakasané nohavice, a tváre im zdobili dlhé čierne vlasy a ťažké čierne fúzy. Vyzerajú veľmi malebne, ale nepôsobia príťažlivo. Kdesi na divadelnom javisku by ich určite uviedli ako akúsi orientálnu tlupu banditov. Povedali mi však, že sú neškodní a nepriebojní.“⁵

Citovaná charakteristika Slovákov sa nesie v znamení pastierskeho archetypu⁶, čo rozhodujúcim spôsobom poznamenal (a vlastne až dodnes poznamenáva) obraz Slováka v zahraničí. Slováci ako horský národ a Slovak ako pastier ovcí – to sú stereotypy, ktoré vytvorili predovšetkým

⁴ V interpretácii vychádzam zo slovenského prekladu: STOKER, Bram: *Dracula*. Preložili: Katarína Slugeňová a Martin Plch. Vydavateľstvo Európa, s.r.o., Bratislava 2003.

⁵ STOKER, Bram: *Dracula*..., s. 11.

⁶ O roľníckom a pastierskom archetype z hľadiska literárnej tvorby pozri: Frančišek MIKO: *Estetika výrazu*. Bratislava, SPN 1969, s. 209–216.

susedné národy, Češi a Maďari⁷, ale ktoré sú hlboko zakódované aj vo vedomí samotných Slovákov. Je to predovšetkým tým, že postava pastiera bola v 19. storočí povýšená na národno-reprezentatívnu úroveň a stala sa dôležitým národno-integračným symbolom⁸. To, že slovenské postavy vystupujú práve v „transylvánskych“ častiach románu, možno (aj napriek faktografickým omylom) pokladať za logickú voľbu autora, keďže ide o dej, ktorý sa prevažne odohráva v horskej oblasti (Východné Karpaty). Postava Slováka (iste nie len pre Stokera) konotuje horu a horský spôsob života.

V tejto súvislosti je dôležité poukázať ešte na ďalší zaujímavý fenomén: hora sa tradične nespája iba so Slováckmi, ale aj s vampirizmom. Túto väzbu odkrývajú literárnotopologické výskumy Daniely Hodrovej. Česká teoretička a spisovateľka poukazuje na to, že sa hora v literatúre často zobrazuje ako miesto s tajomstvom, ktoré je spojené s iniciáciou, pokušením, zjavením a meditáciou. Je to záhadné, niekedy až desivé miesto (hrôza z hory) – okrem iného aj preto, že mu ako miestu s tajomstvom zodpovedajú rôzne druhy postáv s tajomstvom: „(...) bosorky, koňačky a veľtyně, horské vily, »černí myslivci«, loupežníci (zbojníci), ďábelští dvojníci. Byly to postavy spjaté s kouzelným nebo chtónickým prostorem hory, bytosti »přírodní« a netvoři, žijící na pomezí dvou světů – života a smrti, světa lidského a zvířecího⁹ (Zdôraznil: K. B.). Drakula ako i vampíri vo všeobecnosti plne zodpovedajú poslednej zmienenej kategórii: sú to živé mŕtvolky, revenanti, t.j. mŕtve bytosti, ktoré sa vracajú zo záhrobia, aby desili, mučili či usmrtili živých. Okrem toho sú schopní premeny: premieňajú sa najčastejšie na vlka alebo na netopiera. Hodrová ešte dodáva, že pre ich úzku spätosť s tajomným horským milieum sa aj horár, lesník a pastier v týchto prŕbehoch (oproti „dolniakom“) javia ako „bytost méně reálná, přeludná, podivínská, bloudská“.¹⁰ Slováci a Dracula

⁷ KREKOVIČOVÁ, Eva: *Mýtus plebejského národa*. In: Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová red.: *Mýty naše slovenské*. Bratislava, Academic Electronic Press 2005, s. 89.

⁸ KREKOVIČOVÁ, Eva: *Mýtus plebejského národa...*, s. 91.

⁹ HODROVÁ, Daniela: *Místa s tajemstvím. Kapitoly z literární topologie*. Praha, KLP 1994, s. 66. Hodrová v súvislosti so vzťahom horskej tematiky a tajomných bytostí interpretuje i román slovenského spisovateľa F. Švantnera *Nevesta hôl*. Okrem iného poukazuje na upírské atribúty horského „netvora“ románu (s. 67).

¹⁰ HODROVÁ, Daniela: *Místa s tajemstvím...*, s. 67.

sa teda nedostávajú vedľa seba iba náhodou či zo svojvôle autorskej imaginácie, ale aj preto, že zdieľajú spoločný, kultúrne a literárne kódovaný symbolický priestor: horu.

Treba si ďalej všimnúť kontrast medzi výzorom (fyziognómia, odev) a povahou Slovákov: „nepôsobia príťažlivo“ skôr barbarsky ako tlupa banditov, pričom však podľa názoru tamojších obyvateľov „sú neškodní a nepriebojní“. Povybíjaný opasok, dlhé čierne vlasy a duté fúzy sú pre mladého Angličana odstrašujúcimi znakmi, čo ešte dopĺňajú dlhé valašky. Na nás však tento opis môže pôsobiť skôr ironicky, ak si uvedomíme, že fúzy a vysoké čižmy patria do repertoáru stereotypných vlastností Maďara, t.j. príslušníka národa, od ktorého sa Slováci usilovali najviac odlíšiť. To, čo je pre Slovákov stereotypným dištingtívnym znakom Maďara, je v očiach Západoeurópana slovenským národným špecifikom.

Druhýkrát stretáva Harker Slovákov po boku Čechov. Opisuje ich maľebné kroje, ovčie kožuchy a dlhé valašky. Sú to sedliaci, ktorí pôsobia dojmom pobožného národa. „Tu i tam klačal pred kapinkou nejaký sedliak alebo dedinčanka, ale ani sa za nami neobzreli; vo svojom zbožnom rozjímaní zrejme nemali oči ani uši pre vonkajší svet.“¹¹

Tretí raz sa objavia Slováci v chátrajúcom kaštieli grófa Draculu. Opäť ich vidíme očami Harkera, ktorý už vie, že jeho zvláštny hositeľ pred ním niečo tají, a prídje aj na to, že je zajatcom grófa. Pomaly sa ho zmocňuje panický strach. Práve zvažuje možnosti úniku, keď na dvor kaštieľa vchádzajú dva rebriniaky. „Natešene som sa ponáhľal k oknu a uvidel som, ako do dvora vchádzajú dva veľké rebrináky, každý z nich ťahaný ôsmimi statnými koňmi a na čele každého záprahu kráča Slovák v širokom klobúku, vybíjanom opasku, špinavom ovčom kožuchu a vysokých čižmách. V rukách mali dlhé valašky.“¹² Slováci prinášajú Draculovi prázdne truhly, zložia ich na dvor, grófov hajtman Szganov im zaplatí a odoberú sa preč. Harker im darmo máva a kričí z okna, nevšímajú si ho. V poznámkach slovenského vydania sa dočítame, že meno hajtmána odkazuje na jeho pôvod: Szgan, obvykle Tzigan, t.j. Cigán. Vidíme teda, že sluhovia grófa Draculu sú Cigáni a Slováci. Na konci románu sú to opäť oni, ktorí pomáhajú Draculovi dostať sa späť do svojho kaštieľa. Slováci, ktorí splávajú rieku a obchodujú s obyvateľmi prístrežných miest, v Galaci nemajú príliš dobrú povest'. Keď sa nájde mŕtvola muža, ktorý tiež (hoci nevedome) napomáhal pri úniku grófa, ženy začnú vykrikovať:

¹¹ STOKER, Bram: *Dracula...*, s. 17.

¹² STOKER, Bram: *Dracula...*, s. 55.

„To určite urobil nejaký Slovák.“¹³ Tento výkrik je prejavom predsudkov, čo podľa Miny Harkerovej „poukazuje na všeobecnú nevráživosť voči týmto ľuďom“.¹⁴ Preto aj Van Helsing varuje svojich priateľov pred Slovákami, ktorí sú „silní, bezohľadní a dobre vyzbrojení“.¹⁵

Čím možno vysvetliť skutočnosť, že v službách transylvánskeho grófa (Pána či Princa temnôt¹⁶) stretávame po boku Cigánov (Rómov) práve Slovákov?

Jedným dôvodom môže byť omylná predstava o slovanskom pôvode vampirizmu, ktorá v dobe vzniku diela bola dosť rozšírená. Vampirizmus patril k tým kultúrnym fenoménom, ktoré na prelome 19. a 20. storočia boli aj niektorými odborníkmi definované ako „typicky slovanské“, preto ich laická verejnosť vnímala podobne. Postava vampíra teda konotovala a často ešte i dnes konotuje Slovanov, resp. slovanský pôvod. Preto sa nemožno čudovať, že Dracula je obklopený slovenskými pomocníkmi. Téza o slovanských koreňoch vampirizmu je v súčasnosti už ťažko udržateľná. Ako na to poukázal Giuseppe Maiello, hoci slová *vampír*, *upír* sú slovanského, presnejšie srbského pôvodu, fenomén vampirizmu má celosvetový charakter: „byl zaznamenan prakticky ve všech světadílech“.¹⁷ Autor to „dokladuje“ príbehmi o upírskych bytostiach zo sumerskej, akádskej, hebrejskej, starogermánskej a antickej mytológie, literatúry a folklóru.

Ako ďalší dôvod vystupovania Slovákov v upírskom románe treba spomenúť (dnes už tiež) klasické dielo „literárneho vampirizmu“ od Josepha Sheridana LeFanuho (1817–1873) *Carmilla* (1872), ktorý do značnej miery ovplyvnil neskorších autorov vampírskych príbehov, medzi nimi aj Stokera. Nemožno prehliadnúť tematické a kompozičné paralely medzi *Draculom* a *Carmillou*. Titulná postava LeFanuho románu je prvý ženský (a zároveň lesbický) vampír v literatúre. Pre náš výklad je však dôležitejší jej premožiteľ, o ktorom sa hovorí, že je potomkom šľachtica z Moravy, baróna Vordenburga. Ďalším zaujímavým motívom v *Carmille* je ten, že viera v existenciu upírov sa spája predovšetkým so slovanskými krajinami: Moravou, Srbskom, Poľskom a Ruskom.

¹³ STOKER, Bram: *Dracula*..., s. 389.

¹⁴ STOKER, Bram: *Dracula*..., s. 392.

¹⁵ STOKER, Bram: *Dracula*..., s. 394.

¹⁶ Odkazujem na film Terencea Fishera *Dracula: Prince of Darkness* (1966).

¹⁷ MAIELLO, Giuseppe: *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy*. Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 2004, s. 7.

S tretím možným vysvetlením prichádza talianska odborníčka na literárnoumelecké súvislosti vampirizmu Iris Gavazziová. V 3. a 4. časti knihy *Il vampiresco* (2005) skúma metamorfózy vampíra v literárnej a filmovej tvorbe modernizmu a postmodernizmu. Poukazuje na to, ako sa táto postava alegorizovala do podoby rebela, Krista, Antikrista, zvodcu, ironického herca, cudzinca a Večného Žida. Vampír inklinuje k pólu cudzieho a zvláštneho, píše Gavazziová. Ide o tvora, ktorý žije mimo ľudských a božských zákonov. Nepatrí ani do sveta živých, ani mŕtvych¹⁸ (*revenant*); je prekliaty a odsúdený na večné zatratenie. Chýba mu domov aj vlasť a žije na periférii spoločnosti. Je nočným samotárom, hnaný nestíchajúcou túžbou po krvi. Nemá žiadnych priateľov, iba sluhov a otrokov. Jeho existencia a počínanie predstavuje nebezpečenstvo pre pokojné spolunažívanie členov ľudskej spoločnosti. V tejto súvislosti Gavazzi upriamuje pozornosť na fakt, že aj postavy v službách grófa Draculu zdieľajú niektoré z uvedených vlastností. Cigáni boli aj sú často vnímaní ako outsideri, ktorí stelesňujú vylúčenosť, nebezpečenstvo a postavu cudzieho (*escluso, pericoloso, straniero*)¹⁹. Sú vždy na ceste, preto nemajú svoj vlastný domov. Aj Stoker preberá túto kolektívnu predstavu, ktorá pochádza ešte z doby renesancie a baroka. Keď ide o Slovákov, v románe vystupujú ako vydedenci spoločnosti (*paria della società*)²⁰, ako národ bez samostatného štátu.

Vzťah Draculu a sluhov možno chápať aj vo všeobecnejšej rovine ako vzťah netvora a človeka, čo podľa Tibora Žilku symbolizuje kultúrne rozdiely medzi Východom a Západom: „(...) východná kultúra pripúšťa, aby moc získal netvor nad človekom, aby mu vládol a podmanil ho, západná kultúra sa bráni proti netvorom, groteskné figúrky vyháňa von do lesa, nepúšťa ich do »domu«“²¹ (to je prípad Frankenstein). Dodajme, že dominantné postavenie Draculu naznačuje aj jeho obydlie: „gotický“ hrad na ťažko prístupnej strmej skale. Obyvatelia blízkyh dedín a miest žijú v stálom strachu, sú bezmocní voči nadprirodzenej sile grófa. Preto sa

¹⁸ GAVAZZI, Iris: *Il vampiresco. Percorsi nel brutto*. Milano, Mimesis 2005, s. 105. Fenomén vampirizmu interpretuje autorka z pohľadu estetiky. Kľúčový termín „vampiresco“ chápe ako estetickú subkategóriu ošklivého.

¹⁹ GAVAZZI, Iris: *Il vampiresco...*, s. 105.

²⁰ GAVAZZI, Iris: *Il vampiresco...*, s. 106.

²¹ ŽILKA, Tibor: *Groteskná postava a Frankenstein*. In: Textové podoby postmoderny. Vizualná poézia, próza, dráma. Nitra, Vysoká škola pedagogická v Nitre, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie 1996, s. 27.

nemožno čudovať, že neskorší premožiteľia upírskeho grófa prichádzajú zo Západu (Veľká Británia, Holandsko), sú vyzbrojení rekvizitami a vedomosťami potrebnými na likvidáciu netvora.

Stoker nemal bezprostredné skúsenosti s obyvateľmi a kultúrami Strednej a Východnej Európy, všetky informácie čerpal z dostupných prameňov²² (British Museum, Rosenbach Museum) a z odbornej korešpondencie, ktorú viedol so svetoznáмым maďarským orientalistom Árminom Vámbérym. Získané poznatky potom zapracoval do románu, riadiac sa už inými, predovšetkým žánrovými a recepčnými požiadavkami, a nie historiografickými. Vytvoril si tak svoj vlastný obraz o Slovákoch, ktorý pozostáva z týchto elementov:

1. horský spôsob života,
2. pobožnosť,
3. blízky vzťah k vampirizmu,
4. spoločenské postavenie menšinovosti a periférnosti.

Je to obraz romantický, budujúci na exotickosti (kultúrnej inakosti) etnickej skupiny, ktorý je aj napriek nepresnostiam²³ a negatívne (no nie zlomyseľné) podtónu zobrazenia istých protagonistov oveľa bližšie ku skutočnosti ako Aubanusov „vedecký“ výklad o Maďaroch.

²² Medzi najdôležitejšie tituly, ktoré Stoker pravdepodobne preštudoval, podľa odborníkov patria: WILKINSON, W.: *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia* (1820), MURRAY, E. C. G.: *The National Songs and Legends of Rumania* (1852), BONER, Charles: *Transylvania: Its People and Its Products* (1865), MAWES, E.: *Roumanian Fairy Tales and legends* (1881), LASZOWSZKA-GERARD, E.: *Transylvanian Superstitions* (1885), *The Land Beyond the Forest* (1888), VÁMBÉRY, Á.: *History of Hungaria* (1886).

²³ Môžeme iba súhlasiť s Ludvíkom Součkom, ktorého názor parafrazuje autor doslovu *Nemŕtvy znamenajú aj nesmrteľní* k slovenskému vydaniu románu Peter ULIČNÝ: „Stoker predsa nepísal historický román, ale rafinovaný fikciu, zabalenú do pláštika gotického románu, mali by sme tieto faktické pošmyknutia majstrovi odpustiť.“ In: STOKER, Bram: *Dracula...* 467.